

20. YÜZYIL BAŞLARINDA İZMİT SANCAĞI'NDA TÜTÜN ÜRETİMİNDE KARŞILAŞILAN SIKINTILAR VE TÜTÜN KAÇAKÇILIĞI

Serdar ÖSEN*

Giriş

Tütün¹, günümüzde 120'den fazla ülkede ekimi yapılan ve tarihi sekiz bin yıl öncesine dayanan bir tarım ürünüdür. XV. yüzyıl sonuna kadar sadece Amerika kıtasında yerliler tarafından kullanılan ve kendilerine yetecek şekilde üretimi yapılan tütün Avrupa'ya, 1492 yılında Christoph Colomb'un Amerika'yı keşfi ve bunu takip eden yıllarda gelmiştir². Osmanlı ülkesine ise, XVI. yüzyılın sonlarında İngilizler tarafından getirilmiştir. Avrupa'da ortaya çıkmasından yaklaşık 50 yıl sonra kullanılmaya başlandığı, ancak tohumunun kimler tarafından getirildiği, nerelerde yetiştirildiği ve ilk önce nerelerde içilmeye başlandığı bilinmemektedir³. Osmanlı Devleti'nde tütün tarımına Yenice ve İskeçe taraflarında başlandığı kabul görmektedir⁴.

İlk dönemlerde yasaklanması yolunda girişimlerde bulunulmasına rağmen⁵ tütünün kullanımı Osmanlı Devleti'nde hızla yayılmış ve ilerleyen dönemlerde önemli bir tarım ürünü ve devlet içinde önemli gelir kaynaklarından birisi haline gelmiştir⁶. Osmanlı devleti toprakları içerisinde önemli tütün üretim merkezlerinden birisi de Marmara Bölgesi idi. Marmara Bölgesi'nde tütün üretiminin tarihçesine baktığımızda tütün ekiminin 300 yıldan daha eskiye dayandığını görürüz. 1683 yılında Bursa'nın Yenişehir kazasında yapılan ve şimdiye kadar bu konuda ilk olma özelliğine sahip olan tütün ekim alanlarının tahrir defterine göre Yenişehir'de kaza merkezi ile sekiz köyde toplam 28,5 dönüm tütün ekilmiştir⁷. 1691-1703 seneleri arasında yapılan tahrirlerde ise Kocaeli kazasında da tütün üretilmeye başlandığı görülmektedir⁸.

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: serdarosen@karabuk.edu.tr

1 Osmanlı Devleti'nde tütünün ilk görülmeye başlamasından Reji İdaresinin kuruluşuna kadar geçirdiği evreler için bkz. Fehmi Yılmaz; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlil (1600-1883)*, İstanbul 2005, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

2 Fehmi Yılmaz; "Tütün Üzerine Düşünceler: Batıda ve Bizde" *Tütün Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları s.3-16.

3 Türkiye'de tütün yetiştiriciliğinin tarihsel gelişimi ve coğrafi dağılımı için bkz. Güven Şahin; -Nuran Taşlıgil; "Türkiye'de Tütün (Nicotiana Tabacum L.) Yetiştiriciliğinin Tarihsel Gelişimi ve Coğrafi Dağılımı", *Eastern Geographical Review*. Jul 2013, Vol. 18, Issue 30, p71-101.

4 Metin Ünal; "Tütünün Dört Yüz Yılı" *Tütün Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları s. 17-33., Yılmaz; "Tütün Üzerine...", s. 11-12.

5 Salih Zeki, *Türkiye'de Tütün, Ziraat Zanaat ve Ticareti*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1. Basım, s. 13-14.

6 Ünal, "Tütünün...", s. 23-25,

7 Yılmaz; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün...*, s. 27.

8 Yılmaz; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün...*, s. 34.

Tütün ekiminin yaygınlık kazanması üzerine ilk olarak dönüm başına bir vergi konulmuş daha sonra da inhisara alınarak 1861 yılında yapılan ticaret anlaşmalarıyla dışarıdan tütün ithali yasaklanmıştır. İnhisarın esaslarını belirleyen 26 Haziran 1862 tarihli nizamnameye göre tütünün kıyyesinden 12 kuruş müruriye vergisi alınmaya başlanmıştır⁹. 10 Mayıs 1862 tarihli bir başka nizamname ile de yabancı ülkelerden gelecek hazır sigara, enfiye ve ağız tütününe konulan %75 ithalat vergisi yanında, bunların pazarlanmasında yerli üretimin tabi olduğu bütün vergilere tabi tutulmuştur. 9 Eylül 1873 tarihli kanuna göre ise hükümet tütün tarımını serbest bırakmakla birlikte üretim miktarı, satışı ve işlenmesi bir takım esaslara bağlanmıştır. Bu esaslara göre tütünün satışında her kıyyede üç kuruş müruriye vergisinin konulması ve ruhsat vermek suretiyle fabrikaların kontrol altına alınması söz konusu olmuştur. 1877 yılında ise mevcut kaimenin kaldırılması üzerine tütüne konulmuş olan vergiler artırılmıştır¹⁰. Daha sonra ise tütünün öşür geliri hariç olmak üzere yalnız inhisar gelirinin idaresi Galata bankerlerine verilmiştir. Düyun-ı Umumiye idaresinin kurulmasından sonra ise bu yetki idareye devredilmiştir¹¹. Düyun-ı Umumiye idaresine terk edilen tütün tekeli, tütün öşrü ile dışarıya tütün ihracı, yürürlükte olan kanun ve nizamların hükümleri baki kalmak şartıyla 27 Mayıs 1883 tarihli şartname ile Reji Şirketi'ne devredilmiştir¹².

Reji İdaresinin Kurulması

1883 yılında Osmanlı dış borçlarına karşılık olmak üzere, Düyun-u Umumiye ile yapılan anlaşmalarla tekel işletmesi olarak Reji Şirketi'nin kurulması Osmanlı Devleti'nde tütün tarımının seyri açısından bir dönüm noktası olmuştur. 20 Aralık 1881'de imzalanan Muharrem Kararnâmesi'nin 9. maddesi gereği tütün tekelinin yanında öşrünün tahsili de bu idareye bırakılmaktaydı. Kararnâmenin aynı maddesinde tütün tekelinin, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nce işletebileceği gibi idarenin tütün tekeli üçüncü şahsa da ihale etme hakkı vardı. Bu maddeye dayanarak Fransız alacaklılarının girişimi ile tütün tekeli işletmek amacıyla Reji İdaresi kurulmuştur¹³. “*Müşterekü'l Menfaa İnhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliye-i Osmaniye*” ya da “*Memalik-i Şahane Duhanları Müşterekü'l Menfaa Reji İdaresi*” isimleriyle de anılan bu şirketin imtiyazı Düyun-ı Umumiye İdaresiyle 1882'de başlayan görüşmeler sonucunda 27 Mayıs 1883 tarihinde yapılan bir anlaşma ile Osmanlı Bankası Müdürü Emil Deveaux'a verilir. Böylece, Viyana'da Anstalt Kredi ve grubu, Berlin'de Banker S. Bleichroeder grubu ile Osmanlı Bankası ve ortaklarının katılımıyla oluşturulan Reji Şirketi 14 Nisan 1884'te faaliyete geçmiştir¹⁴.

Reji idaresinin uygulamaları, tütün üreticileri, tüketicileri ve devlet yöneticileri ile olan ilişkileri açısından bakıldığında Osmanlı Devleti'nin son dönemine damga vurduğu görülür. İdare, ilk imtiyaz dönemi olan 1883-1913 arasında 30 yıl ve ikinci imtiyaz dönemi olan 1913-1925 yılları arası 12 yıl olmak üzere toplamda 42 yıl Osmanlı Devleti ve ilk yıllarında olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nde tütün işletmecisi olarak faaliyet göstermiştir¹⁵. Reji İdaresi bu süre içerisinde tütün ekimi ve tarımının yapılmasında karşılaşılan sıkıntılar, tütüne verilen düşük fiyat nedeniyle ahalinin kaçakçılara yönelmesi ve özellikle kaçakçılıkla mücadele esnasında meydana gelen kayıplar yüzünden toplum hafızasında önemli bir yer edinmiştir. Reji Şirketi kurulduktan sonra Osmanlı ekonomisinin çok önemli bir bölümünü

9 Ali Karaca; “Osmanlı İmparatorluğunda Reji ve Tütün Kaçakçılığında Trabzon Örneği: Bir Yabancı Sermaye Sertiveni”, *Tütün Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 58.

10 Karaca; “Osmanlı İmparatorluğunda Reji...”, s. 60.

11 Erdoğan Keskinç; “Reji İdaresi ve Kuruluşu”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2000- sy. 4-5, s. 657.

12 Karaca; “Osmanlı İmparatorluğunda Reji...”, s. 60.

13 Keskinç; “Reji İdaresi...”, s. 657.

14 Tiğınçe Özkiper Oktar; “Tütün Reji Şirketi- Memalik-i Şahane Duhanları Müşterek-ül Menfaa Reji İdaresi, Reji Şirketinin Kuruluşundan Önceki Gelişmeler”, Osmanlı, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c. 3, s. 460.

15 Keskinç; “Reji İdaresi...”, s. 658.

kontrol etmeye başlamıştır. Bu durum birçok problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, tütün işletmesini borçlara karşılık vermiş olduğu zaman, amacı devlete gelir kazandırmaktı. Ancak çok kısa bir süre içinde görülecektir ki, Reji Şirketi yöneticileri, uygulamalarıyla sadece kendi çıkarları ve sömürgeci amaçları doğrultusunda şirketi kullanmaya başlamışlardır. Bu durum, üreticinin tepkisini çekerken, hükümeti hukuken bağladığı için zor durumda bırakacaktır¹⁶.

İzmit Sancağı'nda Tütün Üretiminde Karşılaşılan Sıkıntılar

Reji şirketi faaliyetine başlamasından sonra uygulamaya koyduğu politikalarla kendi ekonomik çıkarını gözetmeye başlaması sonrasında tütün üreticileri, tüccarlar ve tüketicileriyle bir takım sorunlar yaşamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin tütün üretilen diğer bölgelerinde olduğu gibi İzmit Sancağı'nda da Reji idaresi ile tütün üreticileri karşı karşıya gelmiştir. Ortaya çıkan sorunların en önemlileri, herhangi bir bedel alınmadan verilmesi gereken tütün ekim ruhsatları için para talep olunması, şirkette görev yapan muhamminler için "muhammin masrafı" adı altında üreticiden kıyye başına para talep edilmesi¹⁷, tütünlere değerinin altında fiyat verilmesi ve tüccarın üreticilerden tütün alıp ihraç etmesinin engellenmesi gibi sorunlardır.

İzmit kazası köylerinden Yuvacık köyünden Müslim ve Gayrimüslim çiftçiler ile köy muhtarının imzalamış oldukları 6 Şubat 1308/18 Şubat 1893 tarihli dilekçe yukarıda başlıklar halinde vermiş olduğumuz sorunları özetler niteliktedir. Üreticiler ilk olarak Reji şirketine teslim ettikleri tütünlerin her kıyyesinden muhamminiye bedeli adı altında ikişer para alındığını ve bu durumun kendilerini zor durumda bıraktığından bahsederek nizamnameye aykırı olarak alınan bu bedelden vazgeçilmesini talep etmişlerdir¹⁸. Tütün üreticilerinin dile getirdikleri ikinci bir sorun ise fiyat meselesidir. Üretilen tütünlerin bir kısmının standartlara uygun olmadığı gerekçesiyle imha olunacak tütün adıyla Reji şirketine terk edilmesi için çeşitli tehditlerle karşılaştıkları ve mecburen tütünlerini terk etmek zorunda kaldıklarını belirten köylüler maddi imkânsızlıklardan dolayı haklarını almak için dava açamadıklarını da ifade etmişlerdir. Çiftçiler, standartlara uygun değil denilerek imha edileceği gerekçesiyle ellerinden alınmış olan bu tütünlerin imha olunmadığını belirtmektedirler. Reji görevlilerinin bu tütünleri kanunlar çerçevesinde zabt ve müsadere olunmuş gibi kıyyesini üçer kuruşa tekrar Reji şirketine satıp bedelini kendileri alarak bu şekilde hem devleti zarara uğrattıkları gibi iki yıldan beridir birkaç bin liralık tütünün üreticiden gasp edilerek üreticiyi sefil ve perişan bir hale düşürdükleri vurgulanmıştır. Yuvacık'lı tütün üreticileri tütün ekimi için ruhsat verilmesi esnasında herhangi bir para talep edilmemesi gerektiği halde bir takım hilelerle üreticilerden ruhsat parası talep edildiğini bu durumun da kanun ve nizamnamelere aykırı olduğunu dile getirmişlerdir. Bunun yanı sıra şikâyet konusu olan bir diğer husus da üreticiden değeri fiyatına tütün olarak ihraç eden tütün tüccarlarına türlü türlü zorluklar çıkartarak tütün almalarının engellendiği için hem hazinenin hem de tütün üreticilerinin zarara uğradığıdır¹⁹.

Yukarıda tütün üreticilerinin dilekçelerinden yola çıkarak ifade etmiş olduğumuz bu sorunların gerekli mercilere iletilmesine rağmen dönemin ekonomik ve siyasi koşulları nedeniyle tütün üreticileri lehine çözülemediğini görmekteyiz. İzmit mutasarrıflığından yazılan 11 Ağustos 1309/ 23 Ağustos 1893 tarihli telgrafta İzmit Sancağı dâhilinde bulunan Adapazarı kazasında Taşağıl köyü ahalisinden zamanında ruhsat almadan tütün eken çiftçilerin 228680 kuruş para cezasına çarptırıldıkları ve bu cezayı ödeyemedikleri

16 Mehmet Akpınar; "Reji Uygulamasına Trabzon Örneği", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, Bildiriler*, 6-8 Kasım 1998, s. 543.

17 BOA DH. MKT. D.N: 1951 G.N: 114

18 BOA Y. PRK. OMZ. D. N: 1 G.N: 46

19 BOA Y. PRK. OMZ. D. N: 1 G.N: 46

gibi kefil de gösteremedikleri halde iki yıldır hükümeti tanımayarak yine tütün ettikleri ifade edilmiştir. Köylülerin üretilen tütünleri Reji ambarına nakletmeyerek kaçakçılara sattıkları ve bu yüzden tütün kaçakçılarının bölgede asayişini ihlal ettikleri vurgulanmıştır. Bununla birlikte İzmit merkez kazasına bağlı bazı Gürcü köylerinde ise aldıkları ruhsat gereğince dokuz dönüm tütün ekimleri gerekirken 30 dönüm tütün ekildiği görülmüştür. Ruhsatnamede yer alan miktarın fazlasını ekme sebebi ise üretilecek fazla tütünün kaçakçılara satılması düşüncesidir. Bu düşünceden dolayı fazladan ekilen bu tütünlerin sökülmesine ya da tahririne yanaşmadıkları ve nizamnamenin hükümleri tamamıyla icra edilmez ise devlet hazinesinin ve Reji idaresinin zarar göreceğinden bahsedilmiştir. Bu nedenle gerek Taşağıl köyü ahalisi ve gerekse merkez kazaya bağlı Gürcü köylerinde fazladan ekilen tütünlerin sökülmesi ve tahririne rıza göstermeyen köylüler hakkında ne şekilde muamelede bulunması gerektiğini sorulmuştur²⁰. Bu durum üzerine İzmit mutasarrıflığına yazılan cevabi yazıda bu gibi kanun ve nizamnamelere aykırı faaliyetlere izin verilmeyerek ruhsatsız ekilmiş olan tütünlerin yerel görevliler eliyle sökülmesi ve mevcut durumdan Reji şirketine haber verilmesi emredilmiştir²¹.

Özellikle ruhsatsız ekilen tütünlerin Reji idaresince sökülme istenmesi ve köylülerin buna karşı gelerek seslerini İstanbul'a duyurarak kendilerine yardımcı olunmasını istemeleri İzmit mutasarrıflığını zor durumda bırakan önemli sorunlardan biridir. 8 Teşrin-i evvel 1312/ 20 Ekim 1896 tarihli bir belgede Karamürsel kazasına bağlı köylerde ruhsatsız ettikleri tütünlerin sökülmesine direnen ve ürettikleri tütünleri Reji idaresine satmayıp kaçakçılara satan köylülere ne yapılması lazım geldiği sorulmaktadır²². Bu gibi durumlarda merkezi hükümetin de zor durumda kaldığı görülmektedir. Çünkü bir tarafta hazinenin de ortak bulunduğu Reji idaresinin kurulması, kabul edilen nizamname ve kanunlar çerçevesinde Osmanlı Devleti'nde tütün ekimi, işlenmesi ve ticareti tekelinin bu şirkete devredilmiş olması ile devletin kendi kabul etmiş olduğu kanun ve nizamnamelere uyma zorunluluğu gibi hususlar söz konusudur. Böyle durumlarda merkezi hükümet kısmen durumu idare etmek zorunda kalmaktadır. Bazen nizamnamelere aykırı hareket eden üreticileri affedildiği bazen de nizamname hükümlerinin uygulanması emrinin verildiğini görüyoruz. Nitekim Karamürsel kazası köylülerinin ruhsatsız ekmiş oldukları tütünlerin sökülmesi ve imhası halinde köylünün büyük zarar görüp perişan olacağından bahsedilerek tütün ekimine dair talimatların içeriğinin ahali tarafından henüz layıkıyla bilinmediği vurgulanmıştır. Ekilmiş olan tütünlerin sökülmesi işinden bu senelik vazgeçilmesi, üretilen tütünlerin zorluk çıkarmadan Reji idaresince satın alınarak ambarlara naklettirilmesi ve ruhsatsız tütün ekenlere karşı yaptırımların da gelecek seneden itibaren uygulanması emredilmiştir²³.

İzmit Reji idaresi ile tütün üreticileri arasında yaşanan sorunlar aradan geçen zaman içerisinde çözülmek bir yana gittikçe artmaktadır. İzmit tütün ziraatçıları vekilleri Mihran Nezaretyan ve Mehmet Emin tarafından 30 Mart 1312/ 11 Nisan 1896 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çekilen ve üreticilerin bazı sorunlarını içeren telgraf İzmit'te tütün üreticilerinin karşılaşmış oldukları sorunları gösteren bir başka belgedir. Telgrafta İzmit Reji müdürünün tütün tüccarları ile anlaşarak tütün fiyatlarını düşürerek üreticiden tütünü çok düşük değerde satın aldığı ifade edilmiştir. Reji müdürü Bertran Efendi üreticilerin fiyat takdiri için muhammin tayin edilmesi talebine ise nizamnameye uymama pahasına karşı gelmektedir. Telgrafta İzmit Reji müdürünün uygulamaları hakkında şikâyet konusu olan diğer konular ise çeşitli bahanelerle tütün üreticisine ceza kestiği, ürün bedellerini haksız yere üreticiye ödemeyip alıkoyduğu²⁴, teslim edilen ürünler için uygun ambarlar

20 BOA. BEO. D.N: 272 G.N: 20389

21 BOA. BEO. D.N: 273 G.N: 20446, BOA. BEO. D.N: 272 G.N: 20389

22 BOA. BEO. D.N: 855 G.N: 64065

23 BOA. BEO. D.N: 854 G.N: 63983

24 Belgelerde tütün bedellerinin bir sene sonra ödendiği de ifade edilmektedir. BOA Y.PRK. AZJ D.N:49 G.N:115

zorladığı gibi tüketiciyi de kaçak tütün tüketimine mecbur bırakmıştı. Tüketicilere göre Reji kalitesiz tütün üretiyor³⁰ ve bu tütünü eksik gramajla satıyordu. Bunların yanı sıra şirketin satış ve fiyat politikasını da eleştiren tüketiciler tütün fiyatlarının pahalılığından şikayet ediyordu. Tüketicilerin kaçak tütünü şirketin tütününe göre daha kaliteli, güvenilir ve ucuz bulması Osmanlı Devleti'nin bütün vilayetlerinde geçerli idi³¹. Tüketiciyi kaçak tütüne yönlendiren bir diğer Reji uygulaması ise yarım dönümden küçük topraklarda tütün ekiminin yasaklanmasıydı³². Böylece kişisel tüketim veya komşulara satma amacıyla küçük tarlalarda tütün ekiminin önlenmesi amaçlanıyordu³³. Bütün bu ve benzeri sebepler tütün kaçakçılığını cazip hale getiriyordu. Tütün kaçakçılığı hadisesi Reji şirketinin kurulmasından öncede görülmekle beraber Reji şirketinin getirmiş olduğu katı kurallar yüzünden daha sıklıkla görülür hale gelmiştir³⁴. Reji Müfettişi Nuri Bey'in yazmış olduğu bir raporda; kaçak tütün miktarının yaklaşık 12-13 milyon kilogram olduğunu, şartname gereği bütün tütün ürününü satın almaya zorunlu olan Reji'nin buna gücü yetmeyince, tütün ziraatının çıkmaza girmiş olduğu ve fakir düşen üreticilerin ürünlerini daha yüksek fiyat veren kaçakçılara satmaya başladığı belirtilir³⁵.

Belirtmiş olduğumuz bu sebepler neticesinde İzmit Sancağı'nda da tütün kaçakçılığı sıklıkla görülmeye başlanmıştır. 1909 yılında İzmit'te nüfusun % 60'ının kaçak tütün kullandığı ifade edilmektedir³⁶ bu nedenle tütün kaçakçılarıyla mücadele hem İzmit Mutasarrıflığı hem de İzmit Reji idaresi için önemli bir sorun haline gelmiştir. İzmit mutasarrıfı Kazım Bey 26 Mart 1311/ 7 Nisan 1895 tarihinde Sadarete yazdığı telgrafında 1895 yılı Nisan ayı başlarında Karamürsel civarında Reji kolcularıyla tütün kaçakçıları arasında meydana gelen çatışmada kolculardan birisinin öldüğünü iki tanesinin de yaralanmış olduğunu belirtir. Mutasarrıf Kazım Bey, bu olayı haber aldıktan sonra Karamürsel'e giderek olayı yerinde incelemiş ve olayın faillerinden meşhur kaçakçı Mustafa Çavuş'un yaralı olarak ele geçirildiğini ve yine Mustafa Çavuş'un adamlarından İbrahim ile Eşref ve Ali Bey'inde sağ olarak yakalandığını belirtmiştir³⁷. Reji İdaresi Nezaret-i Umumiyesi'nden Dahiliye Nezaretine gönderilen 24 B 1315 / 19 Aralık 1897 tarihli bir belgede ise İzmit havalisinde bulunan Gürcü köylerinden 150 kadar kaçakçının martini tüfekler ile silahlı olarak toplandığı ve yanlarında çok miktarda tütünle birlikte Bursa tarafına gitmekte olduklarının haber alındığı bildirilmektedir. Reji idaresi bu kadar kalabalık bir kaçakçı grubuna karşı koyacak sayıda kolcusu bulunmadığı gibi İzmit mutasarrıflığının da en fazla 4 jandarma verebileceğini belirtmesi üzerine durumun ciddiyetine binaen civar vilayetlerden yeterli miktarda jandarma toplanması veya bu mümkün olamadığı takdirde asker yardımının yapılmasını istemiştir. Reji idaresinden gelen bu istihbari bilgi üzerine kaçakçılarla mücadele için Bursa vilayeti, Konya vilayeti ve İzmit Mutasarrıflığına tebligat gönderilmiştir³⁸.

Tütün kaçakçılığının gittikçe artmaya başlaması üzerine İzmit mutasarrıflığı tarafından kaçakçılıkla mücadele ve kaçakçılığın önlenmesi için çeşitli yollara başvurulduğu görülmektedir. Başvurulan bu yollardan birisi de yakalanan bazı kaçakçıların ellerindeki tütün ve silahları teslim etmelerinden sonra daha başka yerlerden de getireceklerini

30 Hüseyin Hüsnü, *Tütün Meselemiz-İnhisarçıların İddialarına Cevab*, İstanbul: Amedi Matbaası, İstanbul 1340, s. 104.

31 Filiz Dıgıroğlu, *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi Trabzon Reji İdaresi 1883-1914*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2007, s. 114.

32 Bu kısıtlamanın uygulanması noktasında Selanik ve Trablusgarb gibi devletin değişik bölgelerinden şikayetler söz konusu olmuştur. Bkz. (DH. MKT. D.N: 1418, G. N: 78, DH. MKT. D.N: 1419, G. N: 41)

33 Dıgıroğlu, *Memalik-i Osmaniye Duhanları...*, s. 115.

34 Donald, Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş*, Yurt Yayınları, Ankara 1987, s. 16.

35 Tiğınçe Oktar, "Osmanlı Devletinde Reji Şirketinin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler", *Tütünün Kitabı*, (ed. Emine Görsoy Naskali), İstanbul 2003, s. 49.

36 Mehmet Akpınar, "Reji Uygulamalarına Bir Tepki: Tütün Kaçakçılığı", *Türkler*, c.14, s. 308.

37 BOA Y. A. HUS. D.N: 323 G.N: 136

38 BOA. DH. TMİK. M. D.N: 46, G.N: 7

vaad etmeleri üzerine bu kaçakçıların uygun bir yevmiye ile idareye alınıp maiyetleri temin edilerek daha önce kaçakçılık yapan bu kişiler vasıtasıyla kaçakçılıkla mücadele etmek düşüncesidir³⁹. Bu düşünce uygulamaya konulabilmiş midir bilemeyiz ama İzmit bölgesinde tütün kaçakçılığı faaliyetleri sürekli artış göstermektedir. 9 Şubat 1318/22 Şubat 1903 tarihinde Seraskerlik makamına yazılan yazıda bir müddetten beri Bursa ve İzmit taraflarında silahlı olarak tütün kaçakçılığı yapan çetelerin yakalanması için gereğinin yapılmasının emredildiği bildirilmiştir. Ancak İzmit'te jandarma toplamının 30-35 olduğunun bildirilmesi üzerine bu kadarlık bir kuvvetle 50-100 kişiden oluşan kaçakçıların engellenemeyeceği aşikâr olduğundan İzmit'teki jandarma mevcudunun artırılması ve daha önce dile getirilmiş olan tütün kaçakçılığı ile mücadelede asker kullanılmasının askeri düzeni bozacağından hareketle gerekirse Bursa vilayetindeki mevcut jandarma sayısının artırılarak kaçakçılıkla mücadele edilmesi gerektiği belirtilmiştir⁴⁰. Bursa valiliğinden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Mart 1319/ 15 Mart 1903 tarihli başka bir belgede de İzmit taraflarından yüz yükten fazla kaçak tütün ile Ertuğrul Sancağı'na gelen kaçakçıların Reji kolcularıyla çatışmaya girdikleri ifade edilmiştir. Çatışmada kolcu ve kaçakçılardan birer kişi ölmüş, bir kaçakçı ile iki kolcu yaralanmıştır. Kaçanların yakalanması için Ertuğrul Sancağı Mutasarrıflığı tarafından bir zaptiye müfrezesi gönderildiği belirtildikten sonra bu kaçakçıların tütünlerini İzmit Sancağı'ndan tedarik ettikleri ve orada toplandıkları ifade edilerek İzmit Mutasarrıflığına gerekli tedbirlerin alınması hususunda tebligatın yapılması istenmiştir⁴¹.

Arşiv belgelerine baktığımızda tütün kaçakçılığının alınan bütün tedbirlere rağmen azalma göstereceği yerde artış gösterdiği görülmektedir. Bu artış hem kaçak tütün miktarında artış olduğu gibi hem de tütün kaçakçısı çetelerin mevcutlarındaki artış şeklinde kendini göstermektedir. 24 Receb 1327/ 10 Ağustos 1909 tarihinde Konya valiliğinden Dahiliye Nezaretine yazılan yazıda Konya havalisine gelen tütün kaçakçılarının daha çok Bursa, Kütahya ve İzmit gibi yerlerden geldikleri ve kaçakçı kabilelerinin 40 kişiden 100 kişiye kadar sayılarının değiştiği, kabilede yer alan her bir kaçakçının martini tüfeklere sahip olduğu belirtilmiştir. Kaçakçılardan Şahin Bey isminde birisi maiyetindekilerle birlikte Konya tarafına geldiğinde kaçakçıları takip için çıkarılmış olan müfreze efradından jandarma Hüseyin onbaşı Hamidiye kazasında öldürülmüştür. Konya valisi, 100 kişilik silahlı çetelerle mücadele için Konya vilayetinde bulunan jandarma mevcudunun yeterli olmadığını belirterek istenilen yere kolaylıkla sevk edilebilmesi ve Reji kolcularına yardım amacıyla 100 kişiden oluşan bir süvari müfrezesi kurulmasına müsaade edilmesini istemiştir⁴². Konya valisinin İzmit ve Bursa civarından gelen tütün kaçakçılarından duyduğu rahatsızlığa benzer bir başka rahatsızlık ifadesi de Ankara valiliğinden kaleme alınmıştır. Ankara valiliği tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 5 Receb 1327/ 23 Temmuz 1909 tarihli telgrafta İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek ve Başköy taraflarından Ankara taraflarına gelen tütün kaçakçıların engellenmesi için ilgililere emir verilmesi talep edilmiştir⁴³.

Sonuç

Osmanlı Devleti'ne girmesinden sonra kısa sürede yaygınlık gösteren tütün İzmit Sancağı'nda da tarımı yapılan önemli bir tarım ürünü haline gelmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılın son çeyreğinde içinde bulunduğu ekonomik koşullar nedeniyle Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulması akabinde tütün tarımı ve inhisarının yabancı ortaklı bir şirket olan Reji Şirketi'ne devredilmesi Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi İzmit Sancağı'nda da tütün üreticileri ve tüketicileri için bir takım sorunların

39 BOA. DH. MKT. D.N: 2266 G.N: 62

40 BOA. BEO. D.N: 1797 G.N: 134730

41 BOA DH. MKT. D.N: 670 G.N:19

42 BOA. DH. MKT. D.N: 2914 G.N: 16

43 BOA. DH. MKT. D.N: 2899 G.N: 19

başlamasını beraberinde getirmiştir. Bu sorunların çözümünde gerek merkezi yönetimin gerekse yerel idarecilerin etkin kararlar alabildiğini söylemek güçtür. Çünkü sorunların temelinde üreticiden alınan tütünün fiyatının düşüklüğü tüketiciye satılan tütünün fiyatının ise yüksekliği yani bir bakıma Reji İdaresi'nin daha çok kar etmesi mantığı yatmaktadır. Dönemin ekonomik koşulları göz önüne alındığında devletin tütünden elde ettiği gelirin önemli miktarlarda olması ve Uluslararası anlaşmalar çerçevesinde verilmiş olan taahhütler nedeniyle tütün üreticisinin sorunlarının çözümünde etkin kararlar alınamamıştır. Bu durum ise ülke genelinde olduğu gibi İzmit Sancağı'nda da kaçakçılık faaliyetlerinin artması, silahlı tütün kaçakçısı çeteler yüzünden asayişin ihlal edilmesini beraberinde getirmiştir. Tütün kaçakçıları ile mücadele esnasında gerek Reji kolcusu ve jandarma efradından verilen kayıplar gerekse kaçakçılardan verilen kayıplar ve sakat kalma durumları ise binlerle ifade edilmektedir. Bu nedenle Reji idaresinin faaliyette bulunduğu 1883-1925 yılları arası 42 yıllık dönem tütün üretilen bölgelerde olduğu gibi İzmit Sancağı'nda da çekilen zorluklar ve yaşanan acılar nedeniyle toplum hafızasında silinmez izler bırakmıştır.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA) Dahiliye Mektubi Kalemi Belgeleri (DH. MKT)

BOA DH. MKT. Dosya No: 1951, Gömlek No: 14

BOA DH. MKT. Dosya No: 2074 Gömlek No: 4

BOA DH. MKT. Dosya No: 1418, Gömlek No: 78

BOA DH. MKT. Dosya No: 1419, Gömlek No: 41

BOA DH. MKT. Dosya No: 2266, Gömlek No: 62

BOA DH. MKT. Dosya No: 670, Gömlek No: 19

BOA DH. MKT. Dosya No: 2914 Gömlek No: 16

BOA DH. MKT. Dosya No: 558, Gömlek No: 72

BOA DH. MKT. Dosya No: 2899, Gömlek No: 19

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Bab-ı Ali Evrak Odası kalemi belgeleri (BEO)

BOA BEO. Dosya No: 272 Gömlek No: 20389

BOA BEO. Dosya No: 855, Gömlek No: 64065

BOA BEO. Dosya No: 854 Gömlek No: 63983

BOA BEO. Dosya No: 2278 Gömlek No: 170848

BOA BEO. Dosya No: 1797 Gömlek No: 134730

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Yıldız Perakende Orman Maadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı) Y. PRK. OMZ

BOA Y. PRK. OMZ. Dosya No:1, Gömlek No: 46

BOA ŞD. Dosya No: 1339, Gömlek No: 8,

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Maliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ML)

BOA Y. PRK. ML. Dosya No:24 Gömlek No: 57

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)

BOA Y. A. HUS. Dosya No: 323 Gömlek No: 136.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA) Dahiliye Muamelat Kalemi Belgeleri (DH. TMIK.M)

BOA DH. TMIK. M. Dosya No: 46, Gömlek No: 7

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA) İrade Taltifat Kalemi Belgeleri (İ. TAL)

B. Telif Eserler

Diğiroğlu, Filiz; *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi Trabzon Reji İdaresi 1883-1914*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2007.

Hüseyin Hüsnü, *Tütün Meselemiz-İnhisarçıların İddialarına Cevap*, İstanbul: Amedi Matbaası

Quataert, Donald; *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş*, Ankara: Yurt Yayınları

Salih Zeki, *Türkiye'de Tütün, Ziraat Zanaat ve Ticareti*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1. Basım

C. Makaleler

Akpınar, Mehmet; "Reji Uygulamasına Trabzon Örneği", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, Bildiriler*, 6-8 Kasım 1998, s. 541.

Akpınar, Mehmet; "Reji Uygulamalarına Bir Tepki: Tütün Kaçakçılığı", *Türkler*, c.14, s. 305-312.

Karaca, Ali; "Osmanlı İmparatorluğunda Reji ve Tütün Kaçakçılığında Trabzon Örneği: Bir Yabancı Sermaye Serüveni", *Tütün Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 56-85.

Keskinkılıç, Erdoğan; "Reji İdaresi ve Kuruluşu", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2000- sy. 4-5, s. 657-677.

Oktar, Tiğınçe Özkiper; "Tütün Reji Şirketi- Memalik-i Şahane Duhanları Müşterek-ül Menfaa Reji İdaresi, Reji Şirketinin Kuruluşundan Önceki Gelişmeler", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c. 3,

s. 459-464.

Şahin, Güven - Taşlıgil, Nuran; (2013, Temmuz) “Türkiye’de Tütün (Nicotiana Tabacum L.) Yetiştiriciliğinin Tarihsel Gelişimi ve Coğrafi Dağılımı” , *Eastern Geographical Review*. Jul 2013, Vol. 18, Issue 30, p71-101.

Ünal, Metin; “Tütünün Dört Yüz Yılı” *Tütün Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları s. 17-33.

Yılmaz, Fehmi; “Tütün Üzerine Düşünceler: Batıda ve Bizde” *Tütün Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları s.3-16.

D. Tezler

Yılmaz, Fehmi; (2005) *Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlil (1600-1883)*, İstanbul 2005, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.